

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

КАТЕДРА „ИСТОРИЯ НА БЪЛГАРИЯ“

ИВАЙЛО ВАЛЕНТИНОВ НАЙДЕНОВ

**ПРЕДПРИЕМАЧЕСКАТА ДЕЙНОСТ НА БРАТЯ ПУЛИЕВИ
МЕЖДУ ТРАДИЦИЯТА И МОДЕРНОСТТА (ТЪРГОВСКИ
ПРАКТИКИ И СТРАТЕГИИ ПРЕЗ ЕПОХАТА НА ВЪЗРАЖДАНЕТО)**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за придобиване

на образователна и научна степен „доктор“

Професионално направление 2.2. История и археология

Научна специалност, шифър 05.03.06 История на България

(История на Българското възраждане)

НАУЧЕН РЪКОВОДИТЕЛ:

ПРОФ. Д-Р ПЛАМЕН МИТЕВ

СОФИЯ, 2017

Дисертационният труд е обсъден и предложен за защита на заседание на катедра „История на България“ към Историческия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, проведено на 7.03. 2017 г. (Протокол № 3).

Дисертацията се състои от увод, изложение в рамките на четири глави, заключение, библиография и речник на използваните термини. Уводът, първа, втора и четвърта глава са снабдени с приложения (таблици, схеми и една диаграма). Общият обем на дисертационния труд възлиза на 524 страници.

Дисертационният труд е на разположение в кабинет 28, катедра „История на България“ към Историческия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“.

Публичната защита ще се състои на 19 юни 2017 г., от 14 часа, в Нова конферентна зала на СУ „Св. Климент Охридски“ на открито заседание на научно жури в състав:

1. Проф. д-р Пламен Митев
2. Проф. д-р Надя Манолова-Николова
3. Доц. д.и.н. Пенчо Пенчев
4. Доц. д-р Марко Димитров
5. Доц. д-р Антоанета Кирилова

I. Обща характеристика на дисертационния труд

1. Актуалност, териториален обхват, хронологични рамки, цел и задачи

Епохата на Българското възрождане е вдъхновявала поколения български историци да изследват една или друга страна от живота на нашите предци. До ден днешен интересът към последните две столетия от османското владичество в българските земи, не е угаснал. Все повече щрихи от битието, делото и времето на възрожденските българи, се разкриват пред нас. Това е и начинът да се поучим от миналото, за да можем да живеем по-добре в настоящето и да гледаме смело в бъдещето.

С оглед на особената социално-икономическа и политическа обстановка в България понастоящем, може би е необходим положителен пример за подражание, така че най-сетне да се преодолеят натрупваните негативи. Убеден съм, че образец в тази насока биха ни дали представителите на предприемаческия елит от епохата на Възраждането, сред които без съмнение, би трябвало да причислим представителите на Пулиевия род. Това са хора с опит, самочувствие и търговски нюх, които притежавали икономическо мислене и които „въртели“ търговия въпреки трудностите, които им се изпречвали. Именно в техния пример, аз виждам, **актуалността на предложената дисертация**. Нещо повече – стопанската история и в частност - историята на търговските къщи, биха могли да ни помогнат да преодолеем някои стереотипи и да се „потопим“ в реалните измерения на възрожденските процеси. Позволяват ни да усетим „ритъма“ на живот и „пулса“ на времето, да схванем начина на мислене на представителите на българската буржоазия.

Налага се следното терминологично уточнение. Макар търговията да е основното „перо“ в дейността на братя Христо, Никола и Иван Т. Пулиеви, те се занимавали и с други стопански дейности – лихварство; обмен на монети; събиране на пари от длъжници на техни партньори и пр. От тази гледна точка в дисертацията е възприето понятието предприемач, което вероятно е по-коректно.

Териториалният обхват на изследването обхваща българските земи (Мизия, Тракия, Македония, Добруджа), Дунавските княжества, Южна Русия. С оглед

дейността на Тодор Пулиев и неговите синове (Христо, Никола и Иван) важна е ролята на офиса на търговската къща, намиращ се в Карлово. Тъй като дейността им е свързана с износа на занаятчийска и земеделска продукция за Влашко и Молдова, важни средища на работата им се явяват Галац, Браила и Букурещ. Животът и търговските дела на Иван Т. Пулиев в Меджидие и Никола и Тодор Хр. Пулиев в Одеса, обуславят заявените териториални рамки.

Хронологичните рамки на дисертационния труд обхващат деветнадесети век. Необходими са няколко уговорки. *Първата* е свързана с факта, че за Тодор Пулиев разполагаме само с някои откъслечни сведения – две тапии (от 1804 и 1808 г.) за владение на нива и воденица, както и няколко писма и бележки, отнасящи се до 20-те години на XIX в. Именно това е долната хронологическа граница. Горната граница е 1878 г. *Втората* съществена уговорка, е тази че много повече са документите, осветляващи периода от 30-те години (особено след 1839 г.¹) до смъртта на Никола Т. Пулиев (1868 г.). Значително по-малко са материалите, касаещи живота и дейността на Иван Т. Пулиев, Никола и Тодор Хр. Пулиев, както и Христо Н. Пулиев в периода 60-те – 70-те год. на XIX в. *Третото* уточнение, е свързано с разглеждането на по-ранните XV-XVIII в. в първа глава на дисертацията. То се налага от нуждата да се изясни въпросът за произхода на Пулиев, тясно свързан със създаването на с. Арбанаси, Търновско и неговият социално-икономически профил в периода XV-XVIII в. С оглед на дългосрочните натрупвания в сферата на социално-икономическия и културен живот в Карлово, отново съм засегнал по-ранните XVI, XVII и XVIII в.

Целта на изследването, при така очертаните времеви и териториални рамки, е да се проследи предприемаческата дейност на братя Христо, Никола и Иван Т. Пулиев. Това би било невъзможно, ако не се обърне внимание на дейността на техния баща Тодор. Въпреки скромната изворова е засегнат и въпросът за предприемаческите практики на неговите внуци.

Конкретните задачи, които произтичат от така заявената цел, са следните:

Първо, да се засегнат въпросите, свързани с произхода на Пулиевия род и генеалогичните връзки в него. Обърнато е внимание на „външните агенти“, които ги подпомагали в търговската им дейност.

¹ На 1.01. 1839 г. е подписан договор между братя Христо и Никола Т. Пулиев и Евлоги Георгиев, чрез който е създадена търговската фирма „Пулиев-Георгиев“. Тя запазва своето име до смъртта на Никола Т. Пулиев през 1868 г. В началото на 40-те години на XIX в. като съдружник в нея е привлечен по-малкият брат на Евлоги – Христо Георгиев.

Второ, прави се опит да се изведат предпоставките за превръщането на Пулиеви в изявени търговци през Възраждането.

Трето, да се представят факторите, оказващи влияние върху дейността им, т.е. да се отчете ролята на реформите в Османската империя и социално-икономическите промени в Дунавските княжества.

Четвърто, да се проследи предприемаческата активност на „трите поколения“ Пулиеви. Това означава да се обърне внимание на: дейността на Тодор Пулиев и сина му Христо през 20-те години на XIX в.; предприемаческата активност на Христо и Никола Т. Пулиеви след кончината на баща им. Анализирани са: договърът от 1.01.1839 г.; капиталовложенията и ангажиментите на всеки един от съдружниците и „външните агенти“; организацията на търговията; търговската мрежа, изградена от Пулиеви; асортиментът на стоките, с които търгуват; другите стопански дейности, практикувани от Пулиеви.

Пето, прави се опит да се вникне в техните предприемачески практики и менталност, колебаещи се между традицията и модерността. Интерес представляват етичните норми, които съблюдавали в дейността си. Ще бъде отделено внимание на взаимоотношенията между съдружниците–роднини.

Шесто, да се засегне въпросът за имуществения им статус, както и социо-културната им ангажираност.

При така заявената цел и задачи на дисертационния труд, е уместно да се изтъкне, че темата за модерността, в частност търговската модерност, се радва на значителен интерес в последните години. Не така стои въпросът за традицията (включително традицията, традиционното в предприемаческите практики през Възраждането), който не е добре разработен. На практика липсва по-сOLIDно проучване. Може да се каже, че специално този аспект, свързан с търговията и търговските практики почти не е засяган в българската историография, което ме подтикна да изследвам предприемаческата дейност на Пулиеви през тази призма.

По отношение на **методологията**, използвани са **методите** на исторически анализ и социално-икономическата история, т.е. историографски и извороведчески анализ, съчетан със сравнителния (компаративен) и количествения (квантитативен) анализ. На места е приложен също генеалогичния и просопографски метод.

2. Историография и извори

Въпросът за Пулиеви е бил засяган спорадично и твърде лаконично, винаги през погледа на братя Евлоги и Христо Георгиеви. Нещо повече – Иван Т. Пулиев е стигматизиран в наличната литература поради конфликта си с Евлоги Георгиев по финансови въпроси.

Сред първите учени, посветили проучване на дейността на Пулиеви и Георгиеви, е Христо Гандев, който е засегнал някои основни въпроси от предисторията на съдружието „Пулиеви-Георгиеви“, неговото учредяване и функциониране. Особен момент, който Гандев засяга в своята статия, е този, посветен на „чорбаджийския манталитет“, който Пулиеви демонстрират за разлика от Георгиеви, които мислели и действали като модерни търговци. Любопитно е да се отбележи, че изследователите, работели върху тази проблематика след Христо Гандев, черпят информация най-вече от неговата публикация.

Впоследствие редица учени засягат стопанските начинания на братя Георгиеви, във връзка с които отбелязват един или друг член на Пулиевата фамилия. Те споменават в своите публикации най-вече Христо, Никола и Иван Т. Пулиеви, които дълги години работели във фирмата „Пулиеви-Георгиеви“ като съдружници на братя Евлоги и Христо Георгиеви. Приноси, в този смисъл, са монографиите, статиите и студиите на Д. Косев, В. Дикулеску, В. Паскалева, К. Косев, В. Трайков, Н. Жечев, Хр. Глушков, Д. Коен, Е. Стателова. Внимание заслужават „класическите“ трудове на Ю. Юрданов, Н. Начов, П. Цончев, Ст. Ганчев, Ив. Унджиев, М. Грънчаров и пр., където може да се намери обилен материал за сравнение. В по-ново време внимание заслужават изследванията на Ив. Русев, Е. Давидова, Св. Янева, Е. Ръждавичка, в които могат да се намерят сведения за Пулиеви и Георгиеви, или пък за други търговци и техните практики, без познаването на които предприемаческата дейност на Пулиеви не би могла да се осмисли.

Обект на частичен интерес са проблемите, свързани със създаването на съдружието „Пулиеви-Георгиеви“ чрез подписването на специален договор на 1.01.1839 г., ангажиментите на съдружниците, капиталовложенията им, артикулите – предмет на търговия, отношенията между роднините и съдружници. Не малка част от поставените въпроси са разглеждани въз основа на богатата документална база на братя Георгиеви и по-рядко са ползвани документи, излезли из под перото на Пулиеви. Други

са останали напълно встрани от вниманието на учените – напр. в съществуващата литература не се обръща изобщо внимание на дейността на братя Христо и Никола Т. Пулиев в периода от 1827 г. до края на 1838 г.

Въпросът за етапите на функциониране на съдружието „Пулиев-Георгиеви“ се засяга общо, или въобще не се обръща внимание на този аспект. Все пак се изтъква, че Кримската война (1853-1856) играе ролята на водораздел в дейността на фирмата. Периодът 1856-1868 г. е засегнат повече от лаконично. От тази гледна точка, критичният анализ на натрупаната историография показва, че дейността на Христо и Никола Т. Пулиев е подценявана. В противовес, предприемаческата активност на Евлоги и Христо Георгиеви, усетът и находчивостта им, модерните търговски прийоми, които използвали, са възхвалявани. Тези оценки имат своите основания, но това не означава, че сродниците им Пулиев би следвало да бъдат неглежирани от изследователите и дори стигматизирани, какъвто е случаят с Иван Т. Пулиев (Горан).

В изследванията въпросът за отношенията между Пулиев и Георгиеви, не е непознат. Обръща се внимание на различния им манталитет и стопанско поведение, които са повод за напрегнатите отношения и някои конфликтни ситуации по между им. Въз основа на богатата документална база могат да се добавят още сведения и да се нюансира оценката за Пулиев.

Единственият по-подробен текст, посветен на Пулиев, е този дело на Петър Чолов.² Поради характера на монографията, в нея се обръща преимуществено внимание на генеалогичните връзки в голямата Пулиева фамилия и съвсем лаконично се споменават някои факти, свързани с търговската дейност на видните карловци. Макар да не са добре подкрепени с изворов материал, някои от тезите на П. Чолов, заслужават внимание.

Използвани са редица проучвания, свързани със създаването на с. Арбанаси, Търновско, откъдето се предполага, че произхождат Пулиев, както и публикации, отнасящи се за Карлово и региона през османския период (XV-XIX в.).

Изворите, върху които се основават анализите, изводите и заключенията в настоящия дисертационен труд, могат да се разделят на непубликувани и публикувани. Особено ценни се оказаха множеството непубликувани документи, свързани с дългогодишната предприемаческа дейност на Пулиев и техните помощници. Става

² Чолов, П. Родът на Христо Ботев. С., 2000, 29-67.

въпрос за: **търговска кореспонденция, тефтери, полици, менителници**. Особено внимание заслужава **търговският договор от 1839 г.**, който е бил анализиран от някои историци, но не в детайли и не в сравнителен план.

Изключително ценни за настоящото проучване се оказаха архивните сбирки на братя Пулиеви и братя Георгиеви в Български исторически архив при Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – ф. 183, оп.1 и 2; ф. 7. Във фонда на братя Пулиеви са запазени 7 копирни книги за кореспонденция като общият брой на преписите на писма в тях, възлиза на 3327. С известни празноти този масив от документи обхваща времето 1839-1863 г. С цел „запълването“ на празнините, са използвани данните в търговските тефтери на Пулиеви, както и писмата, писани от тях и адресирани до братя Георгиеви³. Голяма част от кореспонденцията е писана от братя Христо, Никола и Иван Т. Пулиеви и техният съдружник Стефан Василев. Има също така, съставени от Годор Хр. Пулиев, в които съществуват податки по набелязаните проблеми. Многото запазени писма във фонда на Пулиеви предоставят чудесна възможност да се реконструира мрежата им от партньори, видове и количеството стоки, цените на стоките, използваните монети и пр. Намират се, също така, податки за функционирането на съдружието, за манталитета на търговеца от епохата, за „вербуването“ на доверени партньори, за конфликти между съдружниците и роднини, и пр. интересни проблеми.

Използвани са различните видове тефтери на Пулиеви, в които също могат да се открият податки за географския обхват на дейността им и артикулите, към които проявявали интерес; партньорите, с които имали „вземане-даване“ и пр. Общият брой на счетоводните регистри, възлиза на 76 и обхващат периода 1832-1868 г.

Проучени са и материалите, съхранявани във фондовете на други дейци от епохата на Възраждането в БИА-НБКМ, които дават информация за живота, предприемаческата дейност на различните представители на Пулиевата фамилия, отношенията между тях и братя Георгиеви и пр.

Оползотворени са преписите на писма и търговските тефтери, които се съхраняват във фонд 34 к в НА-БАН. Това са материали, които обхващат периода както преди, така и след Кримската война (1853-1856 г.). Важно е да се отбележи, че

³ Тези писма се съхраняват във ф. 7, БИА-НБКМ.

кореспонденцията, писана от Евлоги и Христо Георгиеви ни позволява да „видим“ поставените проблеми от друг ъгъл – през „погледа“ на братя Георгиеви.

Особено ценни са някои от **тефтерите**, които се съхраняват в Карловския исторически музей. Тези документи са свързани с дейността на братя Пулиев и Евлоги Георгиев в периода 30-те – 40-те год. на XIX в. Част от тях, са били проучвани, но има още важни факти, които могат да се извлекат с оглед дейността на Пулиев.

Малко на брой, но особено любопитни са онези писма, изпращани от карловските първенци до ръководителите на църковната борба в Пловдив и Цариград след Кримската война (1853-1856 г.). Материалите се съхраняват във фонд 2 (Йоаким Груев) в Български исторически архив при Народна библиотека „Иван Вазов“ (Пловдив).

С оглед на изясняването на някои детайли от живота на Павел Колювич Пулиев и ангажиментите на Никола Т. Пулиев по отношение на събирането на пари за строителството на новата сграда на църквата „Св. Богородица“ в Карлово, са използвани някои от запазените до наши дни **кондики**.

На второ място, както бе посочено, са оползотворени в хода на изследователския процес **публикувани източници**. С оглед работата на Иван Т. Пулиев в съдружието „Пулиев-Георгиев“ и най-вече конфликтът му по финансови въпроси с Евлоги Георгиев, особено полезна е **брошурата на гръцки език**, писана от самия Иван.

Особено място заемат сведенията за различни представители на Пулиевия род и техният помощник Стефан Василев, съдържащи се в списъците на спомоществователите на книги, издадени в периода 1835-1875 г.

Данни за Пулиев бяха открити във възрожденския периодичен печат и някои списания („Български орел“, „Цариградски вестник“ „Българска пчела“, „Македония“, „Български книжици“, „Мирозрение“).

Използвани са корпусите с публикувани документи, свързани с дейността на Найдено Геров, Георги С. Раковски, Константин Г. Фотинов, братя Хаджитошеви.

Материали за братя Тодор и Никола Хр. Пулиев могат да се намерят в документалните сборници, свързани със създаването и дейността на Българското книжовно дружество в Браила, както и сред документите на Христо Ботев.

В **автобиографиите и спомените** на редица дейци, също могат да се намерят важни сведения за обществения статус на предприемача. Такива са автобиографичните бележки на Григор Начович, спомените на Михаил Маджаров, на Иван Касабов и др.

В наскоро обнародваните гръцки текстове също могат да се открият ценни сведения за историята на с. Арбанаси, Търновско, за стопанския облик на Пловдивската епархия в началото на XIX в.

II. Съдържание на дисертационния труд

Дисертацията се състои от увод, четири глави като всяка една глава е разделена на параграфи (от четири до седем), заключение, библиография на използваните извори и литература, речник на термините.

В **Увода** са засегнати въпросите, свързани с хронологичния и териториален обхват на изследването. Заявена е основната цел на дисертационния труд, както и задачите, които произтичат от нея. Направен е историографски анализ на изследванията, свързани с живота и дейността на Пулиеви. Систематизирани са изворите, върху които се градят основните анализи и изводи.

Изясняването на проблема за предприемаческата дейност на Пулиеви би следвало да се мисли през призмата на традицията и модерността в мисленето и делата на тези видни карловци. В тази връзка е обърнато внимание на елементите, които характеризират традиционния начин на мислене и „бизнес“ практики, както и тези, свързани с модерността през епохата на Възраждането. Тяхното преплитане представлява интересен проблем за научен анализ. Явява се също важна специфика, без която не можем да доловим всички измерения на начина на живот и менталност на възрожденските българи.

В **Първа глава** последователно са разгледани въпросите, свързани с произхода на Пулиевия род, генеалогичните връзки във фамилията, предпоставките за превръщането на Пулиеви в изявени търговци, основните тенденции в стопанския, демографски и културно-просветен облик на Карлово. Представени са сведения за „външните агенти“, които подпомагали братя Христо, Никола и Иван Т. Пулиеви. В последните параграфи е хвърлена по-подробна светлина върху промените на юг и на север от Дунава в

социално-икономически план, както и върху създаването и демографския облик на Меджидие и Одеса, където се подвизавали членове на Пулиевата фамилия.

Обобщените данни по въпроса за произхода на Пулиеви подсказват, че първите представители на рода водят началото си от с. Арбанаси, Търновско. Селището е създадено най-вероятно в края на XV – началото на XVI в. Именно там живял основателят на Пулиевата фамилия – Полихрон (Пульо). Не е ясно точно кога и защо се преселва от Арбанаси в Карлово. Вероятно това е станало в края на XVII в. По-важното е, че в търновското село господствал специфичен климат в сферата на стопанския живот и културата, което оказало влияние върху него и наследниците му. За съжаление информацията е крайно оскъдна и не ни позволява да направим категорични изводи по отношение на професионалните занимания на Полихрон, неговият син Димитър и внукът му – Никола Д. Полихронов (Пулиев). Все пак може да се предположи, че се занимавали с търговия и предприемачество, предавайки този занаят на следващите поколения.

Установили се в Карлово, наследниците на Полихрон, продължили в по-голямата си част да се занимават с „альш-вериш“ и натрупали богатство благодарение на подходящата стопанска конюнктура и предприемчивия дух, който притежавали. Влиянието и финансовото благополучие им позволили да заемат през следващите няколко десетилетия челни позиции в обществения живот на будното подбалканско селище.

Запазени са данни за много и различни представители на голямата фамилия, но тук ще обърна внимание само на онези от тях, чиято дейност е обект на изследването.

Никола Д. Полихронов (Пулиев) имал трима сина – Павел, Тодор и Димитър. С оглед на темата на дисертацията особен интерес представляват децата на Тодор Пулиев, който се оженил за Мария Нектариева от Сопот. От брака между Тодор и Мария Нектариева се родили 6 деца. Предполага се, че най-голяма от всички била Евдокия, следвана от Христо, Димитър, Никола, Нешка и Иван Т. Пулиеви.

Три от тях – Христо, Никола и Иван разгърнали активна търговска дейност от 30-те години на XIX в. насетне с наследниците на сестра им Евдокия Пулиева — Евлоги и Христо Георгиеви.

Важно е да се посочи, че Христо Т. Пулиев бил убит през лятото на 1850 г., както показват някои автентични документи. Съдружието „Пулиеви-Георгиеви“ продължило

да функционира след неговата смърт като братята му Никола и Иван Т. Пулиев, и техните агенти подписвали писмата и полиците по същия начин, както и преди: „*Братя Христо и Никола Т. Пулиев*.“ Никола се споминал през 1868 г., след което названието на търговската къща било променено.

Синове на Христо Т. Пулиев – Никола и Тодор, както и наследникът на Никола Т. Пулиев – Христо Н. Пулиев също се занимавали с търговия в Румъния и Южна Русия.

Иван Т. Пулиев се оженил за Неда Папазоглу, с която имали 10 деца, някои от които починали рано. От тях само 3 оставили потомство: Богдан, Елисавета и Мария Горанови.

Жените-представителки на Пулиевия род също оставили трайна диря в обществения живот през епохата на Възраждането. Това би могло да се каже за съпругата на Никола – Ана Пиронкова-Пулиева и третата жена на Христо Т. Пулиев – Елисавета, както и за дъщерята на Христо Т. Пулиев – Мария.

Не знаем нищо за образованието на Тодор Пулиев, но вероятно е било елементарно подобно на друг виден предприемач от този период х. Христо Рачков. Не е известно къде и при кого са учили неговите синове – Христо и Никола. Както свидетелстват преписите на писма в копирните им книги за кореспонденция и някои тефтери, са владеели гръцки език. Вероятно тези предприемачи подобно на други техни „колеги“ от епохата на Възраждането са се учили „в движение“, в хода на своята дългогодишна търговска дейност. В сравнителен план може да се отбележи, че стопански дейци като Христо П. Тъпчилещов и Цвятко Радославов, се славели с оскъдното си образование, но съумели да придобият търговски знания от практиката. Твърди се, че Иван Т. Пулиев бил ученик на Райно Попович, но не успял да открие сигурни сведения в наличната документация. Все пак този представител на Пулиевия род ни е оставил една брошура, написана на гръцки език, което доказва, че е владеел езика на високо ниво. Образованието на „третото поколение“ било по-високо. Вероятно Никола и Тодор Хр. Пулиев били сред учениците на Райно Попович. Същото би могло да се каже за Никола Павлов Пулиев, който откриваме като спомоществовател в две книги на гръцки език. Вероятно Никола Хр. Пулиев е владеел френски език, а пък брат му Тодор със сигурност е учил в търговско училище във Виена. Изучавал е гръцки, немски и френски езици.

Тъй като споменах братя Евлоги и Христо Георгиеви, заслужава да се допълни, че те са деца на Евдокия Т. Пулиева и Георги Недев от с. Митиризово, Карловско. Не знаем почти нищо за зетя на М. Нектариева и Т. Пулиев. Изказани са противоположни тези за произхода му. Някои твърдят, че бил беден, а други изследователи, сред които П. Чолов, настояват, че не е бил случаен човек. Вероятно се е занимавал с търговия и е бил заможен, за да бъде допуснат в рода на Пулиеви. Както Георги Недев, така и съпругата му починали рано, което принудило братя Христо и Никола Т. Пулиеви да се грижат за своите племенници. Именно в тази среда – на „обиграни“ търговци, „въртящи“ търговия на дълги разстояния, израснали бъдещите карловски благодетели.

С оглед на превръщането на Пулиеви в изявени търговци през Възраждането, трябва да се има предвид, че Карлово представлява едно будно възрожденско селище с предприемчиво население. Още през XVI-XVII в. и особено – през втората половина на XVIII в. местните занаятчии (табаци, гайтанджии, куюмджии и пр.) са славели със стоките, които изработвали. Дългосрочните натрупвания в социално-икономическата и културно-просветна сфера в Карлово и региона в периода XVI-XIX в. са изиграли положителна роля при формирането на личности, чиито мироглед надхвърля робските окови. В този смисъл никак не е случаен фактът, че Тодор Пулиев е един от първите местни търговци насочили вниманието си към Браила и Галац. Някои карловски търговци успели да въртят „альш-вериш“ на далечни разстояния, който обуславя сериозни приходи и вливането на „свежи“ финансови средства в селището.

Карлово е едно от онези места, където благодарение на засилените контакти, навлязла търговската модерност. Жителите на това селище си служели със счетоводни документи, кореспонденция, полици и менителници, търговски договори, владеели чужди езици. Познават и прилагат търговското дружество. Все пак наличието на елементите на търговската модерност не бива да се преувеличава, защото традицията, също е видима в дейността на Пулиеви, а вероятно и други местни предприемачи, които живеели и работели в същата атмосфера.

Кои са елементите на старото/традиционното? Според Николай Генчев, те са следните: силно-ограничени амбиции; ограничени стопански предприятия, най-вече в посредническата сфера; практикуването на лихварска дейност; консерватизъм; по-тесен предприемачески светоглед; влагането на спечелените финансови средства в поземлени притежания, покрити собственост, за откупуването на приходоизточници, за лихварски капитал. Изтъкват се също следните качества: неподвижност, страхливост,

непохватност, изнудвачеството, патриархален и спестовен дух, скъперничеството.⁴ Някои от тези елементи прозират в мисленето и работата на Пулиеви, но не е коректно само това да се изтъква на преден план.

Според Николай Генчев някои от тези особености представителите на буржоазията показвали на полето на обществения живот. Те се задоволявали с това да овладеят общините и обстоятелствата, да поддържа училищното дело и църковното движение, да проявяват ограничени, съответстващи на възможностите си меценатски жестове.⁵ Не бива, обаче, всички изброени специфики да се мислят през призмата на традицията, на ретроградното. Какво имам предвид? Наличните извори свидетелстват, че карловци били радатели за просвета и книжнина. Не случайно ги откриваме като активни спомоществователи на книги, а някои от тях се абонирали за вестници и списания. Други се явяват настоятели за разпространението на периодични издания в родното селище. Освен това създали свои модерни училища и културни институции. В не малка част от тези инициативи виждаме „замесени“ представители на Пулиевия род, което също би могло да се мисли през призмата на модерността в тяхното мислене.

Няколко са факторите, които влияели върху делата на Пулиеви. С оглед на дейността на юг от Дунава особено важни са процесите на побългаряване на градовете (включително Карлово), развитието на занаятите, ликвидирането на спахилъците и пр. С течение на времето централната власт премахнала монопола върху търговията с някои стоки, което стимулирало стопанските инициативи на българите, „жадни“ за печалба. Двата реформени акта на Танзимата – Хатишерифът и Хатихумаюнът също дали тласък на предприемаческата дейност на немюсюлманските поданици на султана. Обвързването на Османската империя с Великите сили и все по-засилващо се влияние на Англия, Франция, Австрия (Австро-Унгария), Русия също спомогнали за увеличаването на производството и интензифицирането на вътрешния и външен търговски оборот.

Освен тези, безспорно положителни тенденции, се забелязват и някои негативни такива, които оказвали отрицателно въздействие върху дейността на търговците. В сферата на монетното обръщение съществувал хаос. Несигурността и разбойничеството били широко-разпространени в българските земи.

⁴ Генчев, Н. Очерци. Социално-психологически типове в българската история. С., 1987, 100-120.

⁵ Пак там, с.120.

Важни са социално-икономическите и политическите промени във Влашко и Молдова. От края на XVIII в. постепенно рестриктивните мерки, наложени от Високата порта на Дунавските княжества, били смекчени, а в последствие и премахнати. В резултат на Одринския мирен договор (1829 г.) двете княжества запазили дадените им вече икономически привилегии, а от друга – получили „пълна свобода на търговията.“ Така от края на 20-те години на XIX в. още повече се засилил обменът между княжествата и българските земи. През 30-те години на XIX в. били предприети мерки, които стимулирали стопанските начинания на местното население и чужденците. Положителна насока в това отношение изиграли клаузите на Органическите устави. Били „обживяни“ места, които до този момент са играели ролята на временни тържища/панаири. Били модернизирани двете важни за търговския трафик по Долни Дунав пристанища Галац и Браила. Благодарение на своето благоприятно местоположение и консумативните възможности на местните жители, Букурещ също се превърнал във важен център на дейността на Пулиеви и братя Георгиеви.

Иван Т. Пулиев намерил възможност да се установи в гр. Меджидие, вероятно, за да се възползва от привилегиите, които османските власти предоставили на заселниците. Представителите на третото поколение Пулиеви пък се заселили в космополитния търговски център на Черно море – Одеса, където кипяла оживена търговия.

Във **Втора глава** се представя предприемаческата активност на Тодор; неговите синове Христо, Никола и Иван Т. Пулиеви, както и на синовете на Христо и Никола Т. Пулиеви. Акцентът пада върху еволюцията в търговската им дейност. Централно място заемат въпросите, свързани с дейността на братя Христо, Никола и Иван в периода 1839-1868 г. като съдружници на Евлоги и Христо Георгиеви в търговската къща „Пулиеви-Георгиеви“.

Първият етап в предприемаческата дейност на Пулиеви, е този от началото на 20-те години на XIX в. до смъртта на Тодор Пулиев – към 1828 г. Имаме информация само за 1825-1826 г., но очевидно и преди това представителят на Пулиевата фамилия е закупувал необходимата му стока от производителите – християни и мюсюлмани в Карлово и околните селища. В документите се натъкваме на Узунджово, Ловеч, Свищов. Тодор и синът му Христо, който също от един момент насетне бил включен в делата на търговската къща, пласирали закупените стоки в Галац и Браила. Те вършели своите търговски дела по начин, характерен и за други предприемачи през епохата –

пътувайки до посочените селища и влизайки в контакт с продавачи, купувачи, спедитори. Това се налагало от търговията, която практикували и от обстоятелството, че мрежата от партньори, с която разполагали, била по-ограничена. През този ранен период във Влашко и Молдова Пулиеви пласирали ориз, платна, различни видове гайтани, шалвари, потури, прежда, чорапи.

Следващият период, който можем да обособим, е този между 1827 и края на 1838 г. Христо и Никола Т. Пулиеви продължили да се занимават с търговия, разгръщайки дейността си на по-широк периметър. Закупували необходимите им стоки от родното селище, Калофер, Сопот, Пловдив, Пазарджик и пр. Освен посочените вече артикули, те търгували също с токатски басми, мешини, сахтияни, волски и кравешки кожи, памук, памучни конци, еснафски конци, бели и червени аби, бяло платно, бели конци, боя, розово масло и дори барут. Последният артикул не се споменава в документите, отнасящи се до следващите периоди. Стоките били продавани от Никола Т. Пулиев на контрагенти – българи, власи, гърци в Галац, Браила и Букурещ, както и на лица в тези градове, но идващи от по-далеч – напр. от Фокшан, Ботушани, Борлат, Търгу Нямц, Яш и дори Измир.

Някои не съвсем ясни записи, запазени в един от техните тефтери, дават основание да се предположи, че имали дюкян в Карлово с помощник, който им помагал. При изгодна цена някои от стоките братя Христо и Никола Т. Пулиеви продавали в Свищов.

Наред с търговията, която представлява основно перо в дейността на Пулиеви, те давали пари под лихва на християни и мюсюлмани в Карлово, Сопот, на Калоферския манастир, на Сопотския манастир. От тази гледна точка нито Тодор, нито Христо се различават от останалите предприемачи, разгърнали дейността си през Възраждането като х. Христо Рачков напр., който също „въртял“ търговия, но се занимавал и с лихварска дейност.

„Альш-веришт“ , който братя Христо и Никола Т. Пулиеви практикували по това време бил изключително доходоносен, ако съдим по „паричните потоци“, идващи от Галац, Браила, Букурещ, Свищов и Ловеч в Карлово. Показателен е фактът, че една година преди създаването на търговската къща „Пулиеви-Георгиеви“ братя Пулиеви вложили 100, 000 гр., а техният племенник Евлоги 17, 641. 24 гр.

Качествено нов етап настъпва тогава, когато е подписан договорът за създаването на фирмата „Пулиеви-Георгиеви“ (1.01.1839 г.). В този интересен документ са посочени: капиталът, вложен от съдружниците – общо 145, 000 гр.; как ще се дели печалбата; задълженията на всеки един от роднините. Решено е Христо Т. Пулиев да стои в Карлово и да закупува необходимите стоки, които ще препраща на Никола в Галац и на Евлоги в Букурещ. Последните двама ще ги продават на местните купувачи. Интересно е, че още по това време в делата на фирмата, като помощник на Никола е привлечен брат му Иван, който по силата на договора трябвало да получава специално възнаграждение. Това сведение, както и по-късните такива, оборват изказаното в историографията становище, че Иван никога не е работел със своите братя. До началото на 40-те години на XIX в. роднините и съдружници изпълнявали стриктно клаузите, заложи в „контракта“. По-късно настъпват съществени промени. Братя Христо и Никола Т. Пулиеви остават в Карлово, откъдето изпълнявали поръчките на Евлоги и Христо Георгиеви, установили се в Галац и Букурещ. Фирмата се осланя на фамилната разклонена структура, характерна за балканските и много български търговци през XVIII и особено – през XIX в.

На практика третият период продължава до началото на Кримската война (1853-1856 г.) и определено може да се каже, че „бизнес“ делата на Христо и Никола Т. Пулиеви вървели благополучно благодарение на подходящите стопански условия. Въпреки смъртта на Христо Т. Пулиев през лятото на 1850 г., братята му и техните „външни агенти“ продължили да се занимават с търговия.

Кримската война играе ролята на водораздел в дейността на търговската къща „Пулиеви-Георгиеви“. Братя Евлоги и Христо Георгиеви още повече разширили своите дела и контакти, натрупали значителни финансови средства и опит за разлика от Никола Т. Пулиев, който продължил да търгува по същия начин.

Като отделен етап в работата на съдружниците може да се обособи този в годините на военния конфликт (1853-1856 г.), когато много предприемчиви българи успели да натрупат значителни финансови средства.

След войната може да се определи следващият период, който продължава до 1868 г., т.е. до смъртта на един от ключовите съдружници във фирмата „Пулиеви-Георгиеви“ Никола Т. Пулиев.

Като финален етап може да се спомене десегодишният интервал между 1868 и 1878 г., когато наследниците на Христо и Никола Т. Пулиеви продължили да се занимават с търговия.

Влаганите средства в съдружието преди и след Кримската война нагледно показват мястото на съдружниците във фирмата. Водеща е ролята на братя Пулиеви до войната, докато след това Георгиеви поемат щафетата. Разполагаме с по-плътни данни за периода 1839-1852 г. и откъслечни такива за 1858 г. за интервала 1862-1865 г.

В периода 1839-1852 г. най-голям дял във вложения капитал има Христо Т. Пулиев, което може да се обясни с по-дългия му стаж в търговските дела и по-големите финансови средства, които успял да натрупа в сравнение с останалите „ортаци“. От тази гледна точка, би могло да се заключи, че подобно на други търговци и търговски къщи от епохата на Възраждането, при „Пулиеви-Георгиеви“ водеща била ролята на най-възрастния съдружник. След смъртта на Христо през 1850 г. ръководството на карловския клон на съдружието преминало в ръцете на брат му Никола. Дори след смъртта на Христо, обаче, партидата на негово име в търговските тефтери, била запазена, а парите били поставени под лихва като през 1874 г. наследниците му си поделили 1 175 680 влашки гр. По отношение на капиталовложенията на Никола, би могло да се каже, че според сумираните данни, те варират от 34.5 % през 1839 г. до 12.9 % през 1858 г. Забелязва се тенденцията на намаляването на финансовите средства, вложени от Никола за разлика от тези, които влагали братя Георгиеви. Това се дължи на по-ограничената му дейност след 1856 г., когато той не е могъл да се мери със своите сродници. След 1856 г. Георгиеви излизат на международните пазари и арендуват мошии. Постепенно лихварско-банкерските им операции изместват търговските. Никола Т. Пулиев и Стефан Василев не само че не променят своята дейност, така че да бъдат конкурентно-способни, но още повече „свиват“ периметъра на активност и продължили да работят по стария, изпитан начин. Така или иначе Никола се занимавал с търговия до края на живота си (1868 г.).

Много по-скромнен е капиталът, който влагал Иван Т. Пулиев – сумите варират от 1.9% до 10.3%. Така или иначе конкретната му търговска активност и начин на мислене заслужават специално внимание, защото личността му е най-вече стигматизирана в наличната литература. Първичният изворов материал позволява да се реконструира образът на тази противоречива и интересна личност от епохата на Възраждането.

Скромни са и средствата, които е влагал в съдружието „външният агент“ Стефан Василев в края на 40-те и началото на 50-те години на XIX в. Наличната документална база позволява да се направи заключението, че е работел за фирмата до края на 1865 г., когато му били изплатени над 60, 000 гр. и се отделил.

Според записите в тефтерите на Пулиеви, отнасящи се за периода 1843-1848 г., средствата, които били влагани в дейността на карловския клон били големи. Това се дължи на ръководната роля на офиса на фирмата в Карлово, както и на факта, че по това време били необходими повече пари на Христо, Никола и Иван, за да закупват големи количества занаятчийска и земеделска продукция.

Известно е, че на партидата „Хр. и Никола Т. Пулиеви в Карлово“ през 1861 г. имало 229, 871. 23 гр. По-късно сумата е 281, 660. 03 гр., а през 1865 г. възлиза на 232, 976. 78 гр. Вероятно това е капитал, използван от Никола Т. Пулиев и неговите помощници в търговските им дела по това време.

През 30-те – 40-те години на XIX в. братя Пулиеви и най-вече по-възрастният, опитен и работлив Христо Т. Пулиев, положили усилия за разширяването на периметъра на дейност на съдружеството. Освен това през 40-те години на века са засвидетелствани редица „командировки“ на братя Пулиеви и техният агент Стефан Василев както в по-близки селища като Пловдив, Пазарджик, Узунджово, така и в по-далечни – напр. Ловеч, Свищов, Враца, Ниш, Белград, Ескиджумайският панаир. В по-късните документи не се среща информация за това да са пътували до Белград, Ниш или пък до Ески Джумая, което може да се обясни с факта че разчитали на мрежата си от партньори, което направило излишно ходенето до тези по-далечни места.

С оглед на дейността на Иван Т. Пулиев, трябва да се посочи, че през определени периоди е живял и работил в Браила. Не е известно точно кога Георгиеви създават клон на търговската къща „Пулиеви-Георгиеви“ в този Дунавски град. Все пак, въз основа на някои податки в брошурата на Иван и търговската кореспонденция, може да се допусне, че това е станало в края или непосредствено след Кримската война.

Братя Пулиеви продължили да търгуват с едни и същи земеделски и занаятчийски артикули, които година подир година закупвали от панаирите и по-големите занаятчийски центрове.

Многобройните преписи на писма и записи в търговските им тефтери, позволяват да се очертае на картата специализацията на определени региони и селища в

производството на типични стоки. Става дума за: различни видове кожи (мешини, сахтияни, каплами), желязо, ориз, бадеми, восък, анасон, различни видове гайтан, шалваро-потури, ямурлуци, марашки аби, памук, коприна, розово масло. Те са произвеждани в такива селища като Враца, Етрополе, Челопеч, Самоков, Пловдив, Пазарджик, София, Слатина, Ниш, Серес, Стара Загора, Хасково, Сливен и пр. Пулиеви посещавали също Узунджовския панаир, от където закупували големи количества стоки. По-рядко с посредничеството на други търговци са пазарени т.нар. „токатски басми“, т.е. такива, които са изработвани в гр. Токат, Мала Азия. През известни периоди се откриват сведения за продажбата на вино и ракия, сол, кюселета (фино обработена свинска кожа, използвана за направата на цървули), волски кожи, кравешки кожи, „одески“ кожи, галашки“ кози, вълна, „кофари“ (катинари), лой, пастърма.

Анализът на данните в документите на Пулиеви подсказва, че те продължили след Кримската война (1853-1856 г.) да се интересуват от същите стоки, но количествата закупени стоки за Галац и Букурещ намаляват. Нещо повече – след 1856 г. Никола Т. Пулиев инвестирал капитал в стопанска дейност, която не е упражнявал до момента – закупуването на овни, тяхното угояване и продажбата им (както и на вълната, и кожите от тях).

Най-важното заключение от така приведената информация, е че преди и след Кримската война Пулиеви и техните агенти търгуват с едни и същи артикули, което е пример за липсата на адаптивност и сигурен знак за консервативност в сферата на предприемаческите им дела.

Прави впечатление, че мрежата от „приятели“ на карловските предприемачи е разположена в българските земи – в Тракия, на север от Балкана, Серес. Пулиеви не използвали услугите на търговци в Бургас и Варна. Почти отсъства кореспонденция с лица от известни занаятчийски селища като Търново и Габрово, което се дължи на обстоятелството, че посещавали Узунджово, от където си набавяли нужните артикули.

Обобщените данни идат да покажат, че Пулиеви и техният агент Стефан Василев поддържали контакти с предприемачи в около 30 селища в земите на юг от Дунава в периода 1839-1855 г. Някои от контактите били продължителни, а други – краткотрайни. След Кримската война броят на селищата, където Никола Т. Пулиев и неговите помощници (Стефан Василев, Петър Печов, Георги Николов, Иван Джиджев) били активни, възлиза на около 20. Запазени са някои стари контакти (напр. в Свищов и Етрополе), но същевременно други селища изчезнали от списъка на карловските

предприемачи. Типичен е примерът със Самоков. Очевидно вече не се е търсело желязо в Букурещ, или което е по-вероятно – било е внасяно от другаде. Одрин също се „появява“ като важно средище в дейността на Никола Т. Пулиев. Именно там са „проводени“ угоените овни, за да бъдат продадени. Освен с търговци, ханджии, кираджии и пр., преди и след Кримската война Пулиеви контактували директно с ръководствата на занаятчийски организации, за да договорят закупуването на стока.

Що се отнася до търговската дейност на Никола и Тодор Хр. Пулиеви и Христо Н. Пулиев, може да се каже, че наличната кореспонденция предоставя някои конкретни сведения в тази насока.

Никола е бил пълномощник на Христо Георгиев, изпълнявал е различни задачи в клона в Букурещ. Кореспондира с българи, румъни и гърци. Именно той е изпратен в Марсилия през лятото на 1863 г., за да представлява фирмата „Пулиеви-Георгиеви“. Както личи от някои писма, изпратени до Христо Георгиев, Никола е желал да се установи в Марсилия, за да представлява съдружието „Пулиеви-Георгиеви. Тази му инициатива не се осъществява, но е повече от показателна за по-широкия хоризонт на следващото поколение Пулиеви. Откриваме го в Кубей, Измаил, Одеса, Николаев по търговски дела. Работил е, също така, в „Главная кантора хлебопечения“, за да може да изплати дълговете си.

Що се отнася до брат му Тодор, той е живял и работил в Одеса. Вероятно първоначално като много други търговци е вършил обща работа – писал е тефтери и писма, помагал е за товаренето и разтоварването на стока на пристанището. Негов наставник е бил Петър Ганович – доверено лице на Евлоги Георгиев, който е представлявал Евлоги в Одеса. Тодор е бил в досег с редица контрагенти, с които Георгиеви имали „вземане-даване“. Личи, че е притежавал търговски нюх и желание за работа.

Синът на Никола Т. Пулиев – Христо е живял и работил на много места в Русия и Румъния. Именно той замествал Евлоги в Галац в периода 1873-1876 г. Представителят на Пулиевия род кореспондира с българи, румъни, гърци, французи, италианци. Осъществявал сделки с тези контрагенти, предоставя информация за различни артикули. Малкото извори, с които разполагаме за него (става дума за писма), свидетелстват, че е по-образован, знае чужди езици и не са му чужди модерните търговски прийоми.

Макар че основното перо в дейността на братя Пулиеви била търговията, те се занимавали и с други стопански начинания. Няма как друго яче да бъде, защото разполагали с капитали, контакти, запознанства и информация.

Подобно на редица български и чужди предприемачи, те се възползвали от финансов хаос в Османската империя и успели да извлекат изгода от обмяната на монети. Акумулирали повече капитали посредством търговия, кредитирали свои съграждани или лица, живеещи в близките до Карлово селища – Калофер, Арапово, Баня, Михалци, Митиризово, Войнягово, Сопот, Кофалари, Кишлери. Проявявали интерес към откупваческата дейност, но за разлика от други свои „колеги“ не се занимавали активно с този вид стопанска дейност.

Друга стопанска ниша, която е използвана от Никола Т. Пулиев и неговите помощници с цел извличането на печалба, е откупваческата дейност. В случая става дума за събирането на данъка върху земеделската продукция – т.нар. юшур и приходите от него.

Съдействали за събирането на дълговете на свои „приятели“, което е също е вид стопанска дейност, извикана на живот от сложната икономическа канюнктура в българските земи след 1856 г.

В периода 1862-1866 г. Никола Т. Пулиев предприел стопанско начинание, свързано с производството на гайтани със свои чаркове. Негов съдружник бил Димитър М. Пиронков. Записите в наличните тефтери свидетелстват, че Никола е вложил по-голямата част от капитала. Като по-опитен търговец, разполагащ с повече средства, той се явява главната фигура в това стопанско начинание. Вероятно се е ръководел от благоприятната стопанска конюнктура в този момент и търсенето на пазара.

Наистина Пулиеви не успели да се превърнат в толкова мощни предприемачи като Георгиеви, но все пак дейността им заслужава вниманието на изследователите. Карловци предоставят един успешен модел на стопанско поведение, който може би е най-подходящият за обстановката в българските земи.

В **Трета глава** са разгледани проблемите, свързани с: традицията и модерността в предприемаческите практики на Пулиеви; търговската етика и манталитет; отношенията между съдружниците.

Целта е да се вникне в начина, по който Пулиеви търгували; да се представят основните постулати в техния „търговския етичен кодекс“. Запазената кореспонденция

е особено интересна и важна, защото разкрива взаимоотношенията между роднините, особеностите на техните нрави, някои морални и етични норми, които са спазвали. В този смисъл писмата ни позволяват да „надникнем“ в техния свят, да се „докоснем“ до чувствата и мислите им.

Твърде едностранчиво е разглеждана дейността на Тодор Пулиев, което се дължи на скромната изворова база, но и на една тенденция в историографията, според която дейността на представителите на това поколение „стари“ търговци (сред които и х. Христо Рачков от Габрово), е изследвана винаги през призмата на традицията, на старото и ретроградното. Тези твърдения имат своите основания дотолкова, доколкото въпросните предприемачи, използвали „старовремски“ методи на осчетоводяване и пр. От друга страна, в дейността им се забелязва нов тип стопанско поведение. И Тодор Пулиев, и х. Христо Рачков са от онези пресметливи българи, които се насочили към Дунавските княжества, за да въртят търговия на далечни разстояния, разполагайки с цяла мрежа от партньори, използвайки някои нови търговски способности и пр. Благоприятната стопанска конюнктура също им е помогнала да натрупат първоначален капитал.

Съществена еволюция в предприемаческата дейност на Пулиеви се забелязва при следващото поколение – това на братя Христо, Никола и Иван Т. Пулиеви. След смъртта на баща си Тодор (към 1828 г.), по-големите братя продължили да се занимават с „альш-вериш“, разширявайки своята дейност. По-мощната търговия, която практикували, съчетана с навлизането на търговската модерност в българските земи от втората четвърт на века насетне, допринесли за усъвършенстването на използваните „бизнес практики“. Осчетоводявали дейността си в специални тефтери, някои от които били водени на гръцки език по модерния за времето си дипломатски начин. Използвали търговския кредит и кореспонденцията. Регламентирали своята дейност чрез специални записи, в които фигурира информация за характера на дейността им и вложения капитал. Дружественият договор и фирмата също са модерни търговски елементи, които присъствали в дейността им от началото на 1839 г. насетне. Възползват се от услугите на „външни агенти“, с които поддържали модерни двустранни отношения. В периода след 1839 г. Пулиеви си служели активно с кореспонденция, копирни книги за писма, с различни видове тефтери, полици и менителници, което нагледно показва усъвършенстването на търговските способности, които използвали.

Успели да изградят търговска мрежа на базата на професионален признак на север и на юг от Дунава, което също може да се мисли през призмата на търговската модерност.

Може да се каже, че през този период модерността присъствала още по-видимо в работата на Пулиеви и техните помощници поради засилените и по-мощни контакти с Дунавските княжества. С други думи казано братя Пулиеви съумяват да надградят, онова което наследяват от баща си, но по-късно не успели да се пригледат към новите стопански условия, да се превърнат модерни стопански дейци в пълния смисъл на думата.

От друга страна, още преди Кримската война действали по-мудно, твърде много изчаквали, в някои отношения дори проявявали небрежност, което води до неуспешни сделки. С пълна сила конфронтацията между старото и новото се забелязва след 1856 г., когато икономическата ситуация е много по-динамична и деликатна, изисква по-голяма гъвкавост, повече пресметливост. Никола Т. Пулиев и Стефан Василев не могли да се нагодят към нея и останали на нивото от предходните години. Въпросът е в това, че ако Христо Т. Пулиев е съумял да извлече изгода от търговията през 30-те – 40-те години на XIX в., то Никола и неговите помощници след 1856 г. не успели да сторят това. Едно изключение е Иван Т. Пулиев, работил в Галац и Браила. Въпреки негативните в по-голямата си част оценки за него поради конфронтацията с Евлоги, той изпъква като една личност със завиден търговски нюх, желание за работа и печалби. Така или иначе съдбата не му се „усмихва“ и той не успява да се установи по търговски дела в Серес и Цариград, а междувреме се влошават отношенията му с Евлоги. Контактвайки с влашки и гръцки търговци, живеейки и работейки в двете важни търговски средища на Долни Дунав - Галац и Браила, Иван се намира на по-високо стъпало от своите братя Христо и Никола, „затворени“ в Българско. За съжаление не знаем много за търговската му дейност в Меджидие, но някои сведения намекват, че „бизнес делата“ му не вървели особено успешно.

Внуците на Годор – Никола и Годор Христови Пулиеви; Христо Н. Пулиев, може да се каже, че също демонстрирали модерен тип мислене в сферата на търговските дела. Няма и как иначе да бъде поради простата причина, че работели в Букурещ, Одеса и на други места в Южна Русия, където икономическият живот бил по-динамичен и изисквал по-голяма гъвкавост, отколкото в българските земи под властта на султана. Макар че документите, свързани с тяхната дейност, са твърде фрагментарни, все пак дават основание да се заключи, че третото поколение Пулиеви също били умели

предприемачи, които са наследили специфичния „бизнес“ нюх на бащите си. За разлика от Христо и Никола Т. Пулиев, техните синове са по-образовани, знаели не само гръцки, но и френски език. Особено интересен е моментът, свързан с престоя на Никола Хр. Пулиев в Марсилия през 1863 г. Пребивайки във Франция, Никола демонстрира любознателност и модерен тип стопанско поведение, което отговаря на динамичната стопанска конюнктура през 60-те и 70-те год. на XIX в. Както свидетелстват запазените писма за следващите години, инициативата на Никола да се установи в Марсилия, за да представлява съдружието „Пулиев-Георгиев“, не се осъществява.

Пулиев и техните помощници демонстрирали характерните за предприемачите качества като акуратност, съобразителност, пъргавост, трудолюбие. Особено характерно за техния „етичен кодекс“ е партньорите им да са честни, да се ползват с „честни имена“, да са почитени. За Пулиев водещ е принципът да се спазва поетият ангажимент и да не се отстъпва от дадената дума.

Казаното иде да покаже, че не бива винаги и на всяка цена Пулиев да бъдат подценявани за сметка на своите роднини Георгиев. В крайна сметка карловци, а и много други предприемачи, работели в една много по-различна среда от българите, живеещи в Галац, Браила и Букурещ.

Още преди Кримската война Евлоги и Христо критикуват своите сродници в Карлово за това че не пишат често писма, не закупуват поръчаните стоки по най-бързия начин и пр. Може да се каже, че през този период особено критичен към Пулиев и Стефан Василев е Христо Георгиев, който очевидно е бил човек с особен характер. Критиката се засилва в годините на Кримската война и след нея. Причината за тази тенденция трябва да се търси не само в специфичния манталитет на карловци, но и в променената – по-динамична стопанска обстановка на север и на юг от Дунава. В редица писма се говори за замрелия „алъш-вериш“ и за това че традиционните артикули, които бяха споменати по-горе, почти или изобщо не се търсят в Галац и Букурещ. Така или иначе след преодоляването на стопанската криза, причинена от войната, пазарът се съживява и Пулиев продължили да се занимават с изнасянето на познатите стоки.

Взаимоотношенията между роднините и съдружници през този период са твърде интересни. От една страна, новата стопанска конюнктура способства за това на яве да изпъкне още повече традиционният начин на мислене и работа, характерни за Никола Т. Пулиев и Стефан Василев. След Кримската война дори и Евлоги, който в

предходните години е бил по-пестелив в своите критики към сродниците си, сега не ги щади по никакъв начин. След 1856 г. Никола Т. Пулиев и Стефан Василев търпят критика по много и различни поводи – че не изпълняват стриктно и бавят някои поръчки, не предоставят необходимата информация акуратно и навреме, не водят своите тефтери, както трябва, „теглят“ твърде много полици и др.

Особен интерес представлява конфликтът между Иван Т. Пулиев и Евлоги Георгиев, чиито генезис трябва да се търси в началото на 50-те години на XIX в. По това време Иван е помагал в делата на братя Георгиеви в Галац, поради което му била определена годишната печалба от 15, 000 гр. за неговия труд в продължение на 6 месеца. Иван изтъква че благодарение на него тамошният офис е печелил до 70, 000 гр. в продължение на 8-9 месеца, докато под ръководството на Евлоги печалбата на магазина е била от 30 до 40, 000 гр. В края на 50-те год. на XIX в. настъпва окончателно разрывът с Евлоги Георгиев. Иван считал, че е ошетен от своя роднина във връзка с участието му в съдружието. Дори сменил фамилното си име на Горан (ов), т.е. човек от гора, който няма семейство. В следващите години са правени постъпки да се разреши конфликтната ситуация като Евлоги обезщетява Иван с известни суми, но това очевидно не било достатъчно. Иван дори написал споменатата вече брошура на гръцки език, за да запознае обществеността на север и на юг от Дунава със своята гледна точка по пререканията си с Евлоги.

Особени са и отношенията между Иван и брат му Никола. Последният понякога е остро критикуван от най-малкия син на Годор Пулиев. Иван дори желяел да се отдели от съдружието „Пулиев-Георгиеви“, а също така знаем, че намерението му да се установи по търговски дела в Серес, не се осъществило.

Любопитен е въпросът за отношенията между представителите на Пулиевата фамилия (Иван Т. Пулиев и неговите деца – Елисавета Пулиева и Богдан Пулиев) и цариградският търговец и съпруг на Елисавета Христо Димов Караминков. Двете семейства са се познавали отдавна във връзка търговските контакти между съдружието „Пулиев-Георгиеви“ и Караминкови. Причината за разрыва по между им е един заем от 20 турски лири, който балкапанският търговец дал на Иван Т. Пулиев в лицето на сина му Богдан преди сватбата между Христо Д. Караминков и Елисавета. Богдан Горанов открито напада Хр. Караминков, а не пести и негативните си коментари за цялото търговското съсловие пред сестра си. Елисавета е длъжна да защити мъжа си и

търговското съсловие изобщо, отбелязвайки голямата роля на търговците за стопанската и културна възмога на българския народ през Възраждането.

В някои от писмата на Елисавета Горанова (Пулиева, по мъж – Караминкова), личи още повече модерният тип мислене, което тя демонстрира.

Отношенията между роднините Георгиеви и техните братовчеди – Тодор и Никола Христови Пулиеви, Христо Николов Пулиев, се виждат от писмата, разменени между тях. Натъкваме се също на чисто човешки чувства, мисли и преживявания – проблеми, които стоят встрани от заниманията на стопанските историци, а също заслужават внимание.

Като всички хора в миналото и днес, „героите“ на настоящия текст са имали специфичен характер, ръководели са се от своите си разбирания. В някои случаи това води до неразбирателство и конфликтни ситуации, какъвто е случаят с дразгите между Иван Т. Пулиев и Евлоги Георгиев. Не винаги отношенията между братя Никола и Иван Т. Пулиеви, и между Никола и Тодор Хр. Пулиеви, били гладки. Едно е сигурно. Само ако се опитаме да „приземим“ обекта на проучване можем да изградим една пълна и обективна представа.

В **Четвърта глава** са разгледани последователно въпросите, посветени на имуществения статус на Пулиеви; спомоществователската им активност в периода 1835-1875 г.; ролята им на настоятели за разпространението на вестници и списания; обществената им дейност.

Различни представители на Пулиевата фамилия се отличават от своите сънародници с по-големите финансови възможности, които имали. Разполагайки с повече капитали, те ги използвали за закупуването на имоти и покрити собственост. На практика тази особеност забелязваме в малка или по-голяма степен важи за всички представители на Пулиевата фамилия – от Тодор Пулиев и особено за неговите синове (най-вече Христо и Никола Т. Пулиеви).

Поведението на посочените представители на карловската фамилия по нищо не се различава от това на други възрожденски предприемачи от края на XVIII и XIX в. като х. Христо Рачков, Хаджитошеви, Чалъкови, Караминкови и пр. Вероятно желанието за инвестиция в поземлени владения се дължи на несигурността в Османската империя, както и на специфичния тип мислене, които посочените, а и много други дейци от Възраждането демонстрирали.

Именно търговците, бидейки по-мобилни и отворено към новото, влезнали в досег с чужди култури и разширили своите хоризонти. Разполагайки с повече пари и влияние, съвсем естествено успели да заемат ключови позиции в общинските ръководства на редица възрожденски селища. Пулиеви не правят изключение. С най-много сведения разполагаме за Христо, Никола и Иван Т. Пулиеви, за Тодор Христов Пулиев, и техните сродници: Христо и Васил Димитров Пулиев, Лазар и Павел Павлови Пулиеви.

Виждаме различни представители на рода да даряват пари за църквата „Св. Богородица“, за карловските училища и за женското дружество, да надигат глас срещу гръцките архиереи след 1856 г. Прави впечатление, че след Кримската война в някои от културно-просветните инициатива все по-активно се включвали съпругите и дъщерите на известните търговци Христо и Никола Т. Пулиеви, което нагледно показва модерността в тяхната менталност.

Откриваме Пулиеви в редица книги като спомоществатели. Не можем да сме сигурни дали наистина са чели тази литература, или са се записали като спомощници за социален престиж. Все пак част от литературата им е била необходима в ученическите години или да усъвършенстват познанията си по аритметика и диплография, занимавайки се с търговия. Може би поради тази причина са се записвали за по един екземпляр, който да използват в своето ежедневие. Фактът, че някои членове на голямата карловска фамилия правят дарения на книги за местните училища, също свидетелства за един по-различен, модерен начин на мислене, според който чрез просвета и книжнина, може да се навакса изоставането от напредналите европейски народи.

Представителите на третото поколение като Никола Христов Пулиев дори виждаме като ръководител на Букурещкото общество в началото на 60-те години на XIX в., като спомоществател на българското читалище в столицата на Влашко по същото време, като член на Одеското настоятелство по-късно заедно с брат си Тодор. Очевидно е, че наследниците на „старите“ Пулиеви продължават традицията да играят важна роля в редица културно-просветни инициативи макар и далеч от своята родина. Може би всички тези факти, ако не променят представата ни за Пулиеви, то поне я допълват и нюансират.

В Заключението са обобщени изводите, направени в хода на изложението.

Епохата на Българското възраждане е период на преход към Новото време, преход от традиционно към модерно общество. Един от аспектите на трансформацията е навлизането на модерността в сферата на търговията, на търговските практики. Това е само едната страна на монетата. Другата е също не по-малко интересна и важна с оглед вникването на интересните и сложни процеси, които протичат в българското общество през XIX в. Става дума за традицията, традиционният начин на мислене, които не изчезват, а напротив преплитат се с модерността, влияят си, а в някои случаи – дори се конфронтират.

От една страна Пулиеви, а и много други техни сънародници, вършели своите търговски дела, използвайки редица нови елементи, прийоми, така че „алъш-веришът“ им да бъде успешен. От друга, традицията също влияе върху менталността на възрожденския българин, върху неговите дела. Симбиозата, а на моменти и сблъсъкът между двете тенденции в мисленето и дейността на Пулиеви, представляват онези отправни точки, без които не можем да разберем тяхната дългогодишна предприемаческа активност.

Пред изследователя се появяват образите на известни, но като че ли позабравени дейци, които имали своето си виждане за това как се прави „бизнес“, как се печелят и инвестират грошове. Наистина в сравнение със своите сродници – братя Евлоги и Христо Георгиеви, разгърнали по-скромна дейност и като периметър, и като капиталовложения. Проблемът е именно в тази отколешна традиция в българската историография – дейците да се класифицират във възрожденския национален пантеон по заслуги. Очевидно е, че епохата на Българското възраждане изобилства от личности, които разгърнали по-ограничена дейност, но които също оставили трайна диря в миналото на българския народ. Съществуващите историографски шампи не позволяват да се разкрие многообразието от човешки съдби, начин на мислене и стопанско поведение.

За щастие на изследователите архивът на карловската фамилия Пулиеви предоставя възможността това да бъде сторено. Пред историка „изплуват“ такива личности като Тодор Пулиев, неговите синове – Христо, Никола и Иван и внуците му – Никола и Тодор Хр. Пулиеви, Христо Н. Пулиев.

Представителят на първото поколение разгръща по-скромна дейност, за която обаче някои от елементите на търговската модерност не били чужди. При второто поколение нещата се променят, забелязва се процес на видима еволюция в

предприемаческите практики, свързана с възприемането и използването на много и различни модерни търговски способности. От друга страна „затварянето“ на братя Пулиевци в българските земи и специфичната обстановка в държавата на султана, оставят траен отпечатък върху стопанското поведение на Пулиевци и техните помощници. Тяхното изоставане се дължи не само на „ориенталския тип мислене“, който демонстрирали, но и на някои обективни фактори – променената стопанска конюнктура след Кримската война (1853-1856) и особеностите на румънския пазар, където вече не се пласирали традиционните български земеделски и занаятчийски стоки. Може да се каже, че именно това тяхно изоставане в сравнение с по-мощната дейност на сродниците им Георгиевци, води до подценяването им, до неглежирането на дейността им. Обективният научен подход изисква дейността им, макар и по-скромна, да бъде изследвана в детайли и то в сравнителен план. Виждаме, че Пулиевци действали като много други предприемачи през XVIII и XIX в. Същевременно се забелязват и някои особености в мисленето и стопанското им поведение, които заслужават особено внимание, защото нюансират или дори напълно променят вкоренените в историографията становища.

Би било интересно да се проучат чуждите архиви и библиотеки – главно румънски, руски и украински, за материали, свързани с Пулиевци и стопанските контакти между тези региони и България. По този начин могат да се разкрият още детайли от стопанската дейност и специфично мислене, характерни за различните представители на голямата Пулиева фамилия и българското търговско съсловие изобщо.

III. Автосправка за приносите на дисертационния труд

1. Предложената дисертация представлява първото цялостно и самостоятелно проучване, посветено на живота и дейността (преди всичко стопанска, но и обществена) на братя Пулиеви от Карлово.

2. Изводите, направени в хода на изследването, се основават най-вече на множество непубликувани извори (търговски писма, тефтери, полици, менителници и пр.), както и някои публикувани, но неизползвани такива – напр. брошурата на гръцки език, писана от Иван Т. Пулиев (Горанов) и списъците на спомоществователите в 45-те книги издадени в периода 1835-1875 г.

3. Въз основа на значителния по обем неизползван изворов материал е изследвана търговската модерност през Възраждането.

4. Дългогодишната предприемаческа дейност на трите поколения Пулиеви е разгледана през призмата на традицията и модерността, които характеризират епохата на преход в централната част на Балканите през XIX в.

5. Изведени са факторите за превръщането на Пулиеви в изявени търговци през Възраждането, както и специфичните условия в българските земи, Дунавските княжества, Южна Русия, където те живеели и работели.

6. В детайли е изяснена предприемаческата активност на Тодор Пулиев; Христо, Никола и Иван Т. Пулиеви; Никола и Тодор Хр. Пулиеви; Христо Н. Пулиев в сравнителен план. Акцентът пада върху периода 1839-1868 г., когато братя Христо, Никола и Иван Т. Пулиеви били съдружници на Евлоги и Христо Георгиеви в търговската къща „Пулиеви-Георгиеви“.

7. Обърнато е внимание върху някои интересни, но подценявани проблеми в съществуващата историография – като тези, свързани с конкретните „бизнес“ практики, използвани от Пулиеви; тяхното мислене; постулатите, които ценели и от които се ръководели, общувайки с други предприемачи; отношенията между съдружниците и роднините.

8. Обърнато е подробно внимание на обществения статус на Пулиеви в сравнителен план. Изяснен е въпросът за това в какво различните представители на Пулиевата фамилия влагали спечелените грошове. Анализирани са наличните данни за обществената им дейност.

9. Допълнени, нюансирани или ревизирани са някои историографски оценки за Пулиеви.

IV. Списък на публикациите по темата на дисертацията

1. *Спомоществователната активност на Пулиеви през епохата на Възраждането*. — История, 2014, 6, 626-647.
2. *Предприемаческата активност на Пулиеви между традицията и модерността (1839-1853)*. — В: „Начални проучвания по Стопанска история и история на социално-икономическата сфера в Югозападна България”. Благоевград. 2014, Съставители: Гл. ас. д-р Петър Първанов, докт. Боряна Димитрова. Под общата редакция на доц. д-р Мария Кичева, 228-249.
3. *Фамилията Пулиеви през епохата на Възраждането: генеалогия и стопанска активност*. — „Родознание”/Genealogia, 2015, 1-2, 182-204.
4. *Търговски мрежи и контакти: примерът на Пулиеви (30-те – 60-те год. на XIX в.)*. — В: „Проучвания по Стопанска история и история на социално-икономическата сфера в Югозападна България“. Сборникът съдържа материали от Семинар по проект „Проучвания по Стопанска история и история на социално-икономическата сфера в Югозападна България“, проведен на 14 октомври 2015 г. в УЦ „Бачиново“ на ЮЗУ „Неофит Рилски“, Благоевград 2015 г., 230-253.
5. *Старопланинският регион в обсега на дейност на Пулиеви (30-те – 60-те год. на XIX в.)*. — Известия на Регионален исторически музей – Габрово, Т.3, 2015, 130-146.
6. *Иван Тодоров Пулиев (Горан) между историографската недостатъчност, подценяването и стигматизирането*. — „История“, 2016, 3, 231-252.
7. *The Merchant Network of the Puliev Family in the First Half of the 19th Century*). — Etudes balkaniques, 2016, 2, 265-281. Вж. също:

<https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=444734>;
<http://etudesbalk.org/%D0%B0bstracting-indexing/25-ivaylo-naydenov.html>.

8. *Мобилността като фактор в предприемаческата дейност на Пулиеви през епохата на Възраждането.* — Във: „Влияние на миграционните процеси върху геополитиката, икономиката и публичната сфера“. Сборникът съдържа материали от Конференция по проект „Влияние на миграционните процеси върху геополитиката, икономиката и публичната сфера“, проведен на 12 октомври 2016 г. в УЦ „Бачиново“ на ЮЗУ „Неофит Рилски“. Благоевград, 2016, 108-123.
9. *Занаятчийското производство в българските земи през погледа на братя Пулиеви (30-те — 60-те год. XIX в.).* — *Известия на Центъра за стопанско-исторически изследвания. Т.1. Градското стопанство в българските земи през вековете.* Варна, 2016, 235-253. Вж. сборника онлайн: <http://csii.bg/tom-prvi/>.